

Pettunen, L.

Keelelisi tähelepanekuid vepsa retkelt.

Läinud suvel läks mul korda vepslaste juures jätkata tööd, mis 17 aasta eest jäi pooleli; tol korral olin ju sunnitud revolutsioonimõllu tõttu lõunavepsa põhjapiirilt tagasi pöörduma, ja et peatset tagasipääsu Venemaale ei olnud loota, korraldasin kogutud materjali Tartus uurimuseks, mis a. 1922 trükist ilmus (Lõunavepsa häälik-ajalugu I, II). Nagu raamatu eessõnas nimetan (lk. IX), oleksin isegi lõunavepsa materjali kallal sunnitud olnud täiendusi ja kontrollitööd tegema, rääkimata teiste vepsa murrete tundmaõppimise vajadusest, aga uue retke ootusel oleks kogu raamat jäänudki ilmutamata. Meie mineva suve sõit (kaasas oli ka mag. Lauri Posti, kes ülikooli stipendiaadina oli saadetud kolmeks aastaks Venemaale vepsa ja vadjä sõnavara koguma, ning üliõp. P a a v o S i r o, kes minu abilisena töötas) algaski lõunavepsast, kus ometi ainult üle nädala viibisime, siirdudes selle järele keskvepsa mitmekesiste murrete laia piirkonda ja viimaks paariks nädalaks ka põhjavepsa (Äänisvepsa) küladesse, kuigi ainult selle murde lõunaservale, sest Nõukogude Karjalasse (kus põhjavepslased päämiselt elavad) ei olnud meil seekord pääsu. Saime kaunis täieliku ülevaate vepsa murretest, olgugi et aeg (kokku ligi kolm kuud) kippus kasinaks jääma ja mõni kohalik tähtis murre (ms. vana Valgejärve rühm, mille olemasolust meil seni ei ole olnud aimugi) sai ainult juhuslikult ja teise järgu allikate järgi tuttavaks.

On iseenesestki mõistetav, et uurimisretke tulemused sundisid revideerima ühte ja teist „Lõunavepsa häälik-ajaloos“ avaldatud arvamist,

kuna jällegi mõned tähtsad aimamisi avaldatud järeldused teiste murrete valgustusel ainult kinnitust leidsid. Ei ole võimalik hakata kõiki esilekerkinud küsimusi siin puudutama. Riivan ainult mõningaid, ka niisuguseid, milleks endised uurimused tõuget ei annaks. Olgu need read ka tänulikuks tervituseks Eestile, kes „Lõunavepsa häälik-ajaloo“ inspireeris ja sünnitas, olgu tervituseks kirjutajalt ja tervituseks elujõuliselt vepsa hõimult, kelle keel saab andma veel uusi ja üllatavaid väärtusi eestisoome keeleteadusele.

1. Vokaalharmonia.

Vokaalharmonia on lõunavepsas kindlate reeglitega seotud, nagu seda üksikasjaliselt (LVHA 302—314) olen katsunud selgeks teha. Teises silbis (ja järgsilpides) esineb *ä* ainult sel korral, kui esimeses silbis on *ä*, *ö* või *ü*, näit. *hädä* 'häda', *södä* 'süüa', *hüvä* 'hää', muidu aga *a*, näit. *tera* 'tera', *silmad* 'silmad' (sm. *terä*, *silmät*), samuti muidugi *väljendan* 'nõrgendan', *värišta* 'väriseda' jne. Kui lähtuda sellest, et *l* oleks ainult tagavokaali ees suutnud *l*-iks muutuda (ja *l* edasi *u*-ks arenedu), tuleks, silmas pidades kujusid *pä*, *päü* (< *päl*) 'pää', *nälgä*, *nälgäü* (< *nälgäl*) 'näljal', *öü* (< *öl*, *öü*) 'ööl', *hüvä*, *hüväü* (< *hüval*) 'hää', järeldada, et isegi *ä*, *ö*, *ü* järel on järgmises silbis kord seisnud *a*, mitte *ä*¹. — *ö* ja *ü* esinevad ainult *ö* ja *ü* järel, näit. *pörö* 'päälae ümmargune ülem jagu' (sm. *pyörö*), *hübö* 'öökul', *lölüks* 'leiliveeks' (sm. *löylyksi*), *sündüb* 'sünnib'; muidu aga *o*, *u*, näit. *sädod* 'ilusad riided' (vrd. sm. *säädöt*), *käbu* 'käbi' (sm. *käpü*), *lemuz* 'supp, leem'. Nende kriteeriumide najal, mis tähendatud kohtades olen esitanud, võib igatahes järeldada, et esivokaal on tekkinud tagavokaalist päris häälikseaduslikult ja korralikult ning võrdlemisi hilja, ja nimelt alles pääle vokaalide sisekadu (vrd. *hüpidada*: *hüptä*, *rämbotada*: *rämptädä* jts.). Teisele seisukohale julgeks vaevalt keegi häälikuloo uurija asuda, kui ta välja ei läheks sellest üldisest arvamisest, et vokaalharmonia on ju algsoome (või isegi uurali algkeele) pärand ja et see nähtus järelikult pidi ka vepsas täies ulatuses esinema.

¹ See kriteerium on maksev ainult eeldades, et *l* sõna lõpul ei oleks võinud *l*-iks muutuda, — asi, mis veel uurimist nõuab.

Ja kui juba niisugusest seisukohast välja minna, siis muidugi on loomulik ainult see järeldus, et järgsilpide esivokaal pidi vepsas (muidugi ka eestis ja liivis) tagavokaaliks muutuma. Muutus oleks sündinud — on väidetud — võõra foneetika mõjul, kuid määratud tingimustel on aga esivokaal säilinud sellesama võõra foneetika mõjust hoolimata, kusjuures oleks hulk „muganemisi“ sündinud (*vöügäd* 'võlad', *pühläm* 'pihlakas' jt.). Kui tõesti uurimine peaks näitama, et venelasel on raskem hääldada näit. sõnu *terä*, *silmäd*, *käbü* kui näit. sõnu *hädä*, *södä*, *hüvä*, *sädöd*, *hübö*, *lölü* (mida ju vene foneetika lõunavepsas „sallis“), siis oleks võõra foneetika teorial igatahes mingisugune kindel alus.

Aga seekord huvitab meid ju õieti ainult küsimus, kuidas asi kujuneb teiste vepsa murrete valguses. Nende kohta olid minu teadmised äärmiselt nõrgad: ainult see, mis näha oli Setälä YSÄH-st ja sama autori artiklist „Tietosanakirjas“ (10, lk. 949). Viimases on ju ainult lühike mainimine, et vokaalharmonia on lõunavepsas paremini säilinud kui põhjapoolsemas murdeis, ja tõepoolest laseb ka YSÄH materjal seda järeldada ning näha, et näit. *ä* on sagedasti tekkinud palataliseeritud konsonandi progressiivsel mõjul (*hilläd* < *hiljat*, *muřžäi*- < *morsjai*- jt.).

Tuleb kohe konstateerida, et vokaalharmonia osutus juba keskvepsa mitmekesisel murdeis sedavõrd kirjuks, et selle üksikasjaline kirjeldus nõuaks siin üleliigselt vaeva ja ruumi. Mõnes murdes näis koguni järjekindlus ja „loogika“ puuduvat, sest näit. üks ütles *fütär*, teine *fütär*, üks *vändäškandēb*, teine *vändäškandēb*, üks *märgaks*, teine *märgäks*, üks *üskas*, teine *üskäs*, ja samal kõnelejal võis olla näit. *kändäb*, aga *vändab*, *mätharē*, aga *mäthäližēd*. Põhjalikul eritlusel ja kaalutlusel näis sellest kaosest ometi teatav järjekindluski selguvat. Nimelt tuli sagedasti nähtavale, et ühes külas oli kahe murde omasugune esindus risti läinud, et teatavad konsonandid eelmise silbi esivokaali progressiivset mõju kergemini „läbi lasevad“ kui teised (see termin on muidugi ebaõnnestunud, kui järgsilpide esivokaal peaks algupäraseks osutama), et palataliseeritud konsonant esi-

vokaale on sünnitanud (resp. säilitanud) progressiivses ja regressiivses sihis ja et ka *j* ning ümbruse vokaali kvaliteet progressiivset ja regressiivset mõju on võinud avaldada. Esitan ainult lühidaid näiteid mõnest murdest.

Konsonandid, mis kergesti „läbi lasevad“, on *v, m, g, k*, (*ηg, ηk*), *b, p, h* ja muidugi *j*. „Vastu peavad“ rohkem *d, t, l, r, s*, eriti siis, kui nad ei ole muljeeritud. Näit. (Šimjärves) *hämär* 'hämar' (aga *hämäras*), *pejväd* 'päevad', *läväs* 'laudas' (sm. *läävässä*), *käbä* (~ *käba*) 'kinda põial', *hüvä* 'hää', *güvä* 'iva', *möhästui* 'jäi hiljaks', *ala põlgästu* 'ära ehmata', *kegälehed* 'söetukid', (Ladva) *emägäd* 'perenaised' (aga *enamb* 'enam'), *keväz* 'kevad' (Šimjärves *emag, kevaž*), *heņgähtada* 'korraks hingata', *libäd* 'leivad', *i püzü* 'ei püsi', *pövü* 'kasukas', *vävü* 'väimees', *τ hägü* 'ei näi', *lämöj* 'tuli', *kägöj* 'käokene'. Sellevastu (Šimjärve) *kändab* 'käänab', *pästab* 'päästab', *händast* 'teda', *kündab* 'kännab', *tütär* 'tütar', *sädod* 'ilusad riided, ehted', *elan* (~ *elän*) 'elan', *mina* 'mina', *sina* 'sina' jne. Täielist järjekindlust ei kujune sellegi reegli ümber vist ühegi murde või murdekese piirkonnas. Näit. Enarves on ka *hämäras, kändän, nähtä, jättä, künttä, pedäjäd, veräjäd* (muidugi *lehmäd, selgäs* jne.), *pidäb, kifän, midä, minä, sinä, püdüsed, kündüz, sädöd, vändöd* jne., kuna eelnimetatud Šimjärves tagavokaal võib esineda ka mitte-dentaali järel: *lämad, fähkad, lühud, hüvuz, suguzü* ('sügisel'), *emag, kevaž, lehmäd* jne. Üldse näikse keskvepsa murrete südames (Ladva ümbruskonnas ja eriti Enarves) vokaalharmoniat rohkem esinevat kui põhja pool (Nažamjärves, Šimjärves, Särgjärves jt.), ja kui tuleme Äänise (ehk põhjavepsa) piirkonda, on esivokaalil sääligi kaunis vähe ruumi; ometi: *tänämbäi* 'täna', *hämär, hüvä, süvä, pühä, vihänd* 'haljas', *düvä, lihä* 'liha', *prihä* 'poiss', *tütär, küñäl silmas* (aga *küñabrus* — eelmises sõnas mõlemad vahekonsonandid muljeeritud), *ümbärta, läväs - lävas, rätsnäd* 'särgid', *värñäd* 'kedervarred' (aga selle kõrval *värñnal*, sest et viimasena on velaarne *л*) ja isegi *sürin*: *surmäd* (< *sürimat*) 'tangud'; viimane on tüüpiline näide sellest progressiivselt assimileerivast jõust, mida palataliseeritud konsonandil on olnud järgmise vokaali suh-

tes sellest hoolimata, et ees on tagavokaal. (Vrd. keskvepsa Petsoilas: *siläigoṽ* 'sel ajal'.)

Lõunavepsaga võrreldes näeme järelikult, et teisteski vepsa murretes esineb vokaalharmooniat vähemalt ühes kohalikus murdes (Enarves) mitte ainult lõunavepsa ulatuses (*hämäräs, vändäb, jätäb, hüvä, künttä, šödä, kündüz, sütüd, pövü* jne.), vaid häälikümbrusest olenedes isegi laiemalt (*emägäd, keväž, kegäleh, pedäjäd, lehmäd, elädä, pidäb, idäb, kifän, pitkäd, minä, sinä, sigä* 'säl', *lämbifädä, libäd* 'leivad', *kitäškätäs* 'hakatakse keetma', *käbü, vävü, kättüt* 'kätki', *šädöd, vändöd*; ometi nagu lõunavepsaski *tera, nena, enamb, fehta, lendan, peza, kibinad, ižatš* 'isane', *venub*). Pean tunnistama, et see oli mulle kaunis suur üllatus, ja oleks see kõik omal ajal teada olnud, oleksin vahest veel ettevaatlikumalt suhtunud vepsa vokaalharmoonia kronoloogia küsimusse. Et lõunavepsast põhja poole liikumisel keel — eriti sõnavaraliselt — üldse hakkab aonuskarjalale lähenema, pidin üksvahe tõenäoliseks tunnistama, et vokaalharmooniagi vahest kord on vepsas olnud aonuskarjala tasemel, kuid on vähehaaval seda joont hakanud kaotama, eri murretes isekombel. Kui olin tutvunud uute, põhjapoolsete murretega ja näinud, kuidas vokaalharmoonia neis jällegi üllatavas laiuses puudub, ja eriti, kuidas ta päris korralikult on võinud ka hilja tekkida (missugusest „muganemisest“ võiks näit. *surmäd, lihä* jts. puhul rääkidagi?), kujunes küsimus jälle komplitseeritumaks. Et lai materjal mul on veel läbi töötamata (eelolevais viiteis ei ole näit. palatalisatsiooni ulatust, *ę* ja *ĩ* ning järgsilpide diftongide esindust katsutudki tähele panna), jätaksin kõik kronoloogilised otsused esialgu tegemata. On iseenesest selge, et sunnitud oleme vepsa vokaalharmoonia puudumised hilisteks tunnistama sel korral, kui vokaalharmooniat seni oletatud ulatuses tõepoolest algsoome ja veelgi vanemaks pärandiks on võimalik seletada (ja ms. eesti ning liivi vokaalharmoonia puudumine rahuloldavalt motiveerida), kuid tuleb ühtlasi rõhutada, et vepsa enese häälikuloos miski ei takista järeldamast, et säälne vokaalharmoonia kuulub hilistekkinud nähtuste hulka.

2. *voikkad, voiktad < voikjad.*

Lõunavepsas valitseb niisugune järjekindel „heliassimilatsioon“ seadus, et kui helitu konsonant (*k, t, p, s, š*) puutub lausefoneetiliselt või teistel põhjustel kokku helilise *g, d, b, z, ž*-ga, muutub ka eelolev konsonant heliliseks, näit. *ug da ak, muzd babarm, pidg žerd, uggi, kozggi*. Et sama seadus valitseb lüüdi murdeis, karjala-aunuses, vadjas ja liivis (üldse kõigis lmsm. keeltes, kus *g, d, b, z, ž* esineb) ja koguni ungaris (ilmsesti teisteski sm.-ugri keeltes), on loomulik järeldada, et asi vist teisiti ei oleks olnud tol ajal, kui vepsas sisekadu sündis ja kaks konsonanti selle tagajärjel kõrvuti sattus. Oleks tol ajal tõesti olnud — nagu astmevaheldusteooria järgi üldiselt usutakse — näit. **kastęgen, *korkędat* (või **kastęgen, *korkędat*), siis oleks neist vormidest vaevalt muud välja kujunenud kui **kazdgen, *korgdad*. On aga *kastken, korktad* (nagu ka liivis *kaņktā* 'kange'), mille vanemad kujud oleksid **kastęken, *korkętad* (niisama nagu näit. *entstkš < entisiksi*). Progressiivsest heliassimilatsioonist ei ole meil mingisuguseid tõendeid, vaid näeme ümberpöördult, et *g, d, b, z, ž* muutuvad helituiks, kui nad lausefoneetiliselt helitute häälikute ette satuvad, näit. *andad*, aga *andat poigane*; vrd. ka *leib*, aga *leippara* (mitte **leibpara*). (Vt. LVHA 50, 52, 133, 161.)

Teistest vepsa murretest ei ilmnenud midagi, mis mind sunniks endist arvamist revideerima. Kriteeriumid on samad, ja tuleb ette ka veel üks lisavalgustust andev hilissündinud sisekao (resp. tuletise üldistuse) juhtum: *vilikokaz* 'hallitanud', aga *viligzub* 'hallitab'. Ainult see sunnib mind asja kohta täiendavalt sõna võtma, et on katsutud ümber lükata nimetatud arvamist nende andmete najal, mis Setälä oma YSÄH-s, lk. 434, 435 vepsa *j* ajaloos on esitanud: „Huomatava vain on, että jos sen (*j*; L. K.) edelle joutunut äänne on puheääneton, silloin etelävepsässä (s. o. keskvepsas uuema terminoloogia järgi; L. K.) *g*: n sijalle tulee *k* ja äänisvepsässä *d*: n sijalle *t*, esim. *kolij*: pl. vepsE. *kolgád*, vepsÄ. *koldad* | *katsuj*: vepsE. *katskad*, vepsÄ. *katstad* | *voikaj*... vepsE. *voikkad*, vepsÄ. *voiktad*.“ See olevat tõenduseks, et vepsas

ikkagi valitseb progressiivne heliassimilatsioon ja et järelikult kogu eelnimetatud laiaulatuseline teooria olevat väärtusetu².

Olgu teooria väärtusetu või mitte, kuid eelolevate faktidega ei ole teda igatahes veel kõigutatud. Tuleb ju meeles pidada, et *j*-l kunagi ei ole olnud seda heliassimilatsiooni jõudu, mis nähtavale tuleb *g*, *d*, *b*, *z*, *ž* puhul; ei öelda ju kunagi näit. **pidg_jogi*, vaid *pitk jogi* (vrd. *pidg_da sur*, *pidg_žerd* jt.). Ja *voikkad*, *voiktad*, *katskad*, *katsfad* on ju oma *k*, *f* saanud otseselt *j*-st, mitte *g*-st või *d*-st, sest on ju häälikmuutus $j > g$, $j > d$ kaunis hiline ja ainult murdeliselt (vene keele mõjul) läbi viidud — mitte kuidagi enne sisekadu sündinud muutus. Oleks ta enne sisekadu sündinud, siis võiksime kaunis kindlasti ainult kujusid *voiggad, *kadzgad oodata.

Vepsa murdeid tähele pannes märkab kohe, et kõnesolev *k*, *f* on tõepoolest *j*-st (mitte *g*-st või *d*-st) tekkinud. Helilises ümbruses on muidugi *g*, *d*, näit. (keskvepsa Nemžas:) *radgad* (< *radjad* < *ratajat*) 'töötajad', *aňgad* 'andjad', *gouhgad* (< *jauhajat*) 'jahvatajad', kuid *voikkad* (< *voikkajat*) 'nutjad', *ostkat_tüdas* 'ostjad tulevad', (*satej* :) *satkid* 'saatjaid', (Äänis-vepsas:) *douhdad* 'jahvatajad', *ostfad* 'ostjad' jne. Vahepäälseis murdeis (ja laiema ltki keskvepsas) on veel *j* alles: *radjad*, *ostfad*, *voikkjad* (või *voikkkad*, kus nähtavasti otseselt $kj > kk$) jne. Arvatavasti ei pea *j* neiski kaua vastu $j > g$ resp. $j > k$ muutusele. Huvitav on ühtlasi tähele panna, et kus juba *g*, *d* olemas, sääl on ka näit. *kagz_gougd* 'kaks jalga', *mözd_gärvenę* 'jälle järvele', *pidg_gunt* (< *pitka juntta*) 'pikk võrgurida' jne. See on ju niisugune „hääldamise seadus“, mis ei küsi, kui vana on heliassimilatsiooni esilekutsuv *g*, *d*, *b*, *z*, *ž*³.

² E. A. Tunkelo' ettekanne Soome-ugri Seltsi koosolekul a. 1925. Ettekannet ma ei olnud kuulamas, ainult tean, et ta hääkskiitmist on leidnud ja et veel tagantjärele keeleteadlaste ringkondades on Tunkelo järelduste maksvust toonitatud.

³ Nii vepsas kui liivis ei ole keelejuhid ise nagu teadlikudki selle lausefoneetilise „heliseaduse“ olemasolust, vaid oma hääldamist analüüsides väidavad vastupidist (ja muidugi kirjutavad samuti, kui nad kirjutada oskavad, nagu venes ja lätiski). Kuid ilma peatuseta hääldamisel tuleb ta ometi igäihel selgesti kuuldavale.

Nagu tähendasin, ei ole meil reaalselt põhjust oletada, et teisiti oleks olnud ka vanematel aegadel (üldse aegadel, kus võimalust oli kõnesoleval heliassimilatsioonil esineda), kuna oletust, et näit. kujudest *korkeḏan resp. *korgeḏan oleks pidanud arenema praegune *korktan*, ei toeta läänemere-soome keelte piirkonnas ükski keeleline fakt.

3. *en nägiške* 'ma ei (ole) näinud'.

See imelik eitava mineviku verbivorm on mainitud LVHA 27, kus teda möödaminnes võrreldakse setu *näe es* ja liivi *nä iz* konstruktsiooniga. Kuna vepsa *-ke* on liitpartikkel (näit. *toške* 'too juba', soome 'tuopa'), näis ta sobivat tähendusvarjundi andjaks ka kõnesolevasse verbivormi. Kogu küsimus oli häälikuloolises uurimuses võrdlemisi tühine kõrvalküsimus, mida võimata oli hakatagi põhjalikult harutama ainult lõunavepsa materjaliga, ja sellepärast oleks ta vajunudki ootama tuleviku otsust tähelepanu äratamata, kui teda poleemika-areenile ei oleks kistud. Vt. „Virittäjä“ 1925, lk. 141, 142, kus põhjalikumalt sellest lõunavepsa vormist räägitakse ja ühtlasi näidatakse, et lõunavepsa ei anna mingisugust õigust ühendada teda soome frekventatiiv-kontinuatiivse tüübiga (*näeske-*), nagu esimene pääliskaudne mõtlemine muidugi igauhte sunnib tegema. Nii-sugune vastavus annaks lõunavepsas häälikseaduslikult tüübi *en nägeskend* — ja niisugune tüüp ongi olemas (vähemalt *ambuskendḑen* 'lasen püssi sagedasti' — *en ambuskend*). Ka tähendus teeb raskusi, sest *en nägiške* võib väga hästi olla 'ma ei näinud ühe korra' (vrd. *kerdaḗ t andiške* 'kaasa ei andnud', s. t. sel ainsal korral, kui ta pidi andma). Müstiliseks teeb asja ka see, et vorm võib lõppeda *-k-* ja isegi *-t-*ga (*en nägiškek*, *en nägišket*).

Arusaadavalt äratas see problemaatiline verbitüüp teatavat põnevust — kas toovad teised vepsa murded küsimusele lahendust? Korvoilas ja Noidlas ei tulnud midagi uut juurde, kuid Korblas, kus juba tüüpilisem keskvepsa murre algab, oli lahendus esimesel päeval käes. Säälgilgi oli *en*

nägiške 'ma ei (ole) näinud', *hän* τ *skokahtiške* (ehk *sko-kahtan*) 'ta ei karanud üles', kuid *en nägišket* 'meie ei (ole) näinud', *en notoiškeŭl amu* 'meie ei (ole) tõmmanud noota ammu'. Niisugune vahe (s. o. *-t* ainult pluuralis) oli nähtavasti normaalne, kuigi *-t* võis ka singularisse tungida, näit. *en nägišket sindaž egläi užnoifes* 'ma ei näinud sind eile õhtusööki süües'. Tuleb meeles pidada, et neis murdeis tarvitatakse mitmuse eitavais vormides alati passiivi, ehk küll subjekt on nähtaval, näit. *en* (ehk *emai*) *solakast šöduť* 'meie ei söönud soolast', τ *dengojd anttuť, embojduť i sada vinad* 'nad ei andnud („nad ei antud“) raha, meie ei võinudki saada viina'. Nõnda siis *-t* (näit. *lapsed* τ *nägišket* 'lapsed ei näinud') ei ole muud midagi kui päris korralik passiivi II partitsiibi tunnus ($< -ttu$). Kogu vorm vastaski juba täielikult frekventatiivtüübile, kui ainult *-iš-* ei segaks. Edasi Vilhala külakonna piiris (Hybjöiläs) tuligi vastu juba täiesti ootusele vastav tüüp *en nägesket* 'meie ei näinud', *ñene nttšed igäs* τ *rahnosket* 'need tüdrukud ei (ole) iialgi vilja lõiganud', τ *astusket* 'nad ei astunud' jne. (kuid *en astuske* 'ma ei ole astunud'). Oleks vastav singular *en nägesken(d)*, *hän* τ *astusken(d)*, siis oleks kogu see formatsioon päris korralik eitav frekventatiivverbide konjugatsioon, kuid siis tähendaks ta lihtsalt ka 'ma ei näinud sagedasti, ma ei astunud sagedasti' (nagu *en ambuskend* 'ma ei lasknud sagedasti püssi'). Praegune singular (*en astuske* jne.) ja üldse kõnesolev moodustis ei ole oma funktsioonilt keskvepsaski vähemalt selgesti frekventatiivne, vaid ta võib isegi momentaanverbidesse kombineeruda, ja vene keelde tõlkides ei tarvitata tema kohta esijoones nn. aspekt-konstruktsiooni (näit. *en lugeske*, вн. я не читал; küll ka я не читывал).

Minu arvustajal (E. N. Setäläl), kes varemalt oli kesk- ja lõunavepsa murdeid kuulnud ja muidugi ka selle läbi- paistva keskvepsa verbivormiga tuttavaks saanud, oli õigus, kui ta minu tollekordse seletuskatse — nii juhuslik ja vähenõudlik viide kui see ka oli — hukka mõistis. Oleks ta ise mõne faktiga oma seletust motiveerinud, ei oleks asja kohta tarvis olnud sõnagi võtta. Kui juba *en nägesket*

'meie ei (ole) näinud' faktiline on, võime aru saada, et näit. jaatava imperfekti analoogia (*nägin, nägimai*) on võinud oma analoogiaga *i*-ga vormi *en nägišket* tekitada, ja samuti eitav preesens (*en näge*) analoogiliselt tekitada singulari praegused vormid (*en nägiške pro en nägeskend*), mille järele kogu see uus tüüp ka oma frekventatiiv-kontinuaatiivse funktsiooni vähehaaval kaotas. Kogu see *-ške* näikse keeleinstinktis liitpartikliga segi minevat, ja lõunavepsas kohati esinev *-škek* (*en nägiškek*) tuleb vist seletada liitpartikli *k*-olluse reduplikatsiooniks.

4. *meiđen kartte, karttes* 'meie kombel, meie keeles'.

Selle sõna olen (LVHA 230, 333, 367) kirjutanud ühe *t*-ga, kuid teistes vepsa murretes on siin selge täielik geminaat, ja niisugusena ta vist esineb vähemalt kohati lõunavepsaski, nagu mineval suvel konstateerisime (ehk küll asjale lõunavepsa piirkonnas viibides ei pööratud erilist tähelepanu). Ka *k, t, p* hääldatakse kesk- ja põhjavepsaski sagedasti juba poolpikalt (või lühikese geminaadina), kuid siin ei olnud niisuguse kvantiteediga tegu.

Selle sõna olen ühendanud sm. *karva-*, e. *karv*-sõnaga (LVHA 230), mis teatavasti tähendab ka 'värvi' või üldisemalt 'laadi' (näit. sm. *kaiken karvainen*). Järelikult *kartte* < *karvaitten, mis adverbiteetübiliste sõnade arenguna oleks muidugi võimalik. Nähtavasti inspireeris mind sellele seletusele klambritevaheline märkus „Tutuk. *karva?*“ (s. o. Tutuka külas *kartte* asemel või kõrval *karva*, < *karvan), kuid see küsimärk teeb *karva*-tüübi olemasolu igatahes küsitavaks.

Keskvepsa Noidlas (ja juba Korvoilas) kohtas meid kuju *kartte*, selle kõrval aga üldisemalt *karkte*. Viimase olemasolu teistes keskvepsa murdeis on natuke küsitav, olgugi et vähemalt Šimjärves ta pidi ühe kirjaliku teate järgi esinema. Üldine on igatahes ainult *kartte*. Kuid see imelik *karkte* näis esialgu vana rudimendina ja sundis seletust otsima sõnast *karged* 'kare', mille genitiiv-akusatiiv ta oleks, nagu näit. *lužikan korkte* < *korkuten (kust *korkte* üldistus ka

nominatiivisse, ~ *lužikan korktuž*)⁴. Ainult tähenduskülg teeb võitmatuid raskusi, niikaua kui 'kargel' puudub igasugune siia sobiv funktsioon. Omalt poolt seletasin — ja seletan edasi — näiliselt vana *karkte*-kuju ainult hiliseks analoogia-moodustiseks. Vaevalt kuskil vepsa murdes on *korkte*'gi häälikseaduslik: selle asemel peaks olema ja üldiselt ongi *kortte*. Tüves esinev *g* (*korged*) tungis analoogiliselt teadvusse ja sünnitas kuju *korkte*, kuid ühtlasi (kui juba *rtt* asendati *rkt*-ga) võis *kartte* asemele tungida *karkte*. Selle seletuse kasuks kõneleb ka asjaolu, et koolitatud vepslane võib tunda „õigeks“ ja kirjutada *karkte*, kuigi ta niisugust vormi ei ole näinud ega vist rahvakeelest kuulnud⁵.

Uue suuna seletusele andis üks Särgjärve vanamees (kelle keelt mul oli juhus Šimjärves mõni tund uurida). Tema teadmise järgi üteldakse kuskil Pondla pool (Valgejärve piirkonnas) *mīdeŋ kaltšikš*, ja see oleks ju nii vormi kui tähenduse poolest peaaegu täiesti sama mis sm. *kalttaisiksi*, *kaltaisiksi* (nom. sg. *kalttainen*, *kaltainen* 'millegi laadiline'). Sellega ühendusse tuleb vist panna vepsP *kallfi* 'mööda, kaudu', näit. *süvärele ajab himgögeŋ kallfi* 'Syvärile sõidab Himjogi'st mööda, Himjogi kaudu', *mā kujon kallfi* 'mine tänava kaudu'. -*li* on muidugi prolatiivi lõpp, järele jääb *kalt-*, vist < *kaltta*, mis on part. sg. sõnast (sm.) *kalsi: *kallen* (vrd. *kallellaan* 'viltu'). Huvitab, et Kagu-Häme murdes on *sil kalel* (< *kallel*), mis tähendab 'sel kombel, seda moodi' ja on nimelt allat. sg. sõnast *kalsi (algühendus 'äär, veer, kallak'), nagu Hakulinen (Virittäjä 1926, lk. 81) uskumapanevalt on näidanud.

Kuid vepsa sõnas on üldiselt *r*, mitte *l*. Isegi üks Pondla küla inimene, kelle käest *kaltšiks* kuju olemasolu katsusin kindlaks teha, ütles ise *kartšiks*, ja Šimjärvest kirjutasin

⁴ Niisugusele — häälikuliselt laitmatule — seletusele juhtis tähelepanu mag. Lauri Posti, kes sellega kiskuski küsimuse iga uue murde piirkonnas päevakorraale.

⁵ See oligi eelnimetatud Šimjärve „kirjalik teade“. Kirjutaja nimelt ise hakkas viimaks kahtlema, et ta vist seda kuju ei ole kuulnud. Särgjärve mees ütles mulle ometi *karkte* — kuid ta ütles ka *korkte*, võib-olla teadlikult „täielikumat“ vormi otsides.

viheldab vändon kartšiks 'vilistab pillimängu moodi'; on ju kaugel lõunavepsaski *karthtine* 'laadiline' (täenduski täiesti sama mis sm. sõnal *kalttainen*). Kas siis ikkagi mängus on olnud ka *karv*-, vähemalt niivõrd, et ta on kõrvalkujuna *r*-i olemasolus süüdi? Omalt poolt ei tahaks ma „häälikseaduslikkuse“ küljes kinni rippuda säääl, kus sisemine tõenäolisus teist kõneleb. Ei tunne me ju häälikseaduste piirdumuste peensusi ja kõiki võimalikke analoogia-allikakesi, ja eriti kulunud adverbide arengus tuleb alati ette homorgaansete häälikute vaheldusi ja suuremaidki näilisi komistusi.

5. *kuhm* 'rikas inimene', *uhm* = eesti *kuhm*, sm. *kuhmu*.

Äänisvepsa Pervakoi külas, kus olime sunnitud keelejuhtide leidmiseks kaunis laialt raha liigutama, saime peagi kuulda nimetuse *kuhmud* või koguni deminutiivse hellitleva *kuhmužed*. Näidetena on kirjutatud: *endę olthe kuhmud* 'ennemalt olid suured rikkad' (vist rikkamad kui hilisemad 'kulakud', mis üldse ainult jõukat talupidajat tähendab); *a voi miššet kuhmut tātše pošadaha* 'ah, missugused suured rikkad tulid külasse'. Samuti *kuhmunak*, *kuhmuak*, *kuhmak* 'rikka mehe naine': *kuhmak mänob, hänęn mužik* *kuhm* 'kuhmu naine läheb, tema mees on „kuhmu“'. Hiljem selgus, et *kuhm* oleks olnud juba keskvepsastki kättesaadav. Šimjärves olevat sõna tarvitusel 'upsaka rikka' tähenduses (kellelgi olevat vanasti onu olnud Moskvast *kuhmun*), Päärarves samuti, kuigi tähenduses 'rumal-upsakalt rikas'. Sõna esinevat umbes selles tähenduses isegi karjala-aunuse piirkonnas.

See *kuhm* 'rikas' ei ole eraldatav sm. sõnast *kuhmu*, mis eestiski esineb samas tähenduses: *kuhm*, gen. *kuhmu* ehk *kuhmi* 'beule' (Wied.). Täenduslik hüpe 'kuhm, pahk' > 'upsakalt rikas' oleks vepsa keeleski sooritatuna hästi arusaadav, kuid seekord on see areng sündinud vist vene keeles, kus *šiška* (шишка) tähendab 'kuhm, pahk', kuid üldiselt ka '(rikkuse poolest) vägev, tuus'. Vepsa vastav siirdunud tähendus on ilmselt nn. tõlkelaen.

Tölkelaen jäägu tölkelaenuks, aga huvitavam küsimus on see, mis sai sellest *kuhmu*'st, mis omal ajal tähendas ainult 'kuhmu' või 'pahka'. See on nüüd *uhm*, gen. *uhmun*, näit. *paɪndaze, ka tubub uhm* 'virutatakse („painetakse“), siis kerkib kuhm'; *uhm naskeze* 'kuhm alaneb'. Mispärast *k* on sellest kadunud? Muidugi sellepärast, et uue tähendusega *kuhm* ei sallinud endist *kuhmu* niisugusena enda kõrval. Kuid häälikseaduslik ei ole igatahes see areng mitte olnud, ja ma ei näe üldse, missugune „seadus“ selle muutuse juures on olnud maksev. Kui sm. *uhma*-sõnal (vrd. *uhmata* 'trotsida') oleks vepsas olnud vaste *kuhmu*'le lähedase tähendusega, võiks kuidagi arengust aru saada, aga midagi säärast ei ole vist võimalik oletada. Igatahes kõva pähkel keeleteaduse põhimõtete-õpetusele, mis sääraseid arengukäike häämeelega ei tunnusta.

6. *maks* 'sõber'.

Huvitavate sõnade pikast reast lubatagu esile tõsta veel üks. Muidugi on vepsas *maks*, gen. *maksan* samas elundi (sks. 'leber') tähenduses kui näit. eestis ja soomes, kuid selle kõrval tuleb Äänis-vepsas igapäevase sõnana ette ka *maks*, mis tähendab samasugust 'armastajat' kui vene laensõnaga väljendatud *drug*, kuid ühtlasi üldisemalt ainult 'sõpra' või 'sõbratari'. Esimest korda kohtasin teda muinasjutus, kus *nitšel* (neiul) oli *maks*, ja laulus lauldi: *māntziŋ ku bešedajšhe, ile miliŋ maksad (~ maksafšš)* 'tahaksin minna külla (võõrsile), aga ei ole minul sõpra (- sõbrakest)'. Hiljem tuli ta üsna hariliku sõnana kõneski ette, sagedasti deminutiivsel kujul *maksajne*. Tagantjärele kuulsin, et sõna ei ole keskvepsaski (Simjärves) ses tähenduses tundmatu.

Alguses arvasin, et siin on tegu ainult kohaliku piltliku sünnitisega, eriti et praetud maks näikse kuuluvat kohalikkude maiusroogade hulka (magus nagu maksatükk!), või jällegi, et sõna on ühenduses vastava verbiga (vrd. eesti 'maksmise' tähendusi), kuid hiljem (minu ettekande puhul Leningradi Teadusteakadeemias) juhtis prof. Bubrich minu tähelepanu sellele, et *maksa* vaste votjakiski tähendab ka 'sõpra', ja prof. Poppe teadis, et ta mongoli keeltes võib

tähendada 'sugulast'⁶. On väga tõenäoline, et vepsaski on meil siin põline *maks*-sõna kõrvaltähendus ees.

Olgu kuidas tahes, vähemalt meenus mulle seda sõna kuuldes Agricola keele ebamäärase tähendusega *mite maxa*, hilisema soome vaimuliku kirjanduse *mitämaks*, mille üle Setälä on (Virittäjä 1904) kirjutanud, pidades seda *maksa*'t laenuks rootsi keelest (kuhu ta oleks kesk-alamsaksa kaudu tulnud, sääl *machshên*), kuid seejuures võttes arvesse ka vanema seletuse usutavust (*mitä maksaa* 'mis maksab'). Ma ei hakka siin näiteid sellest vana keele sõnast esitama (vt. eelmainitud Setälä kirjutust), kuid meie võiksime selle *maxa*, *max* asemele panna millegi sõna *veli*, *veikko*, *veikonen*, *ystävä* ('vennas', 'sõber' vms.), ja lause mõte oleks igatahes loogiline ja selge.

On huvitav — ja see juhtiski minu mõtted käesolevale seletuskatsele —, et keskvepsas kuulsin sagedasti tarvitavat sõna *priha*, *prihatš* 'poiss, poisikene', lõunavepsas vene laensõna *batško*, *brat* (kui mitte ei eksi, nimelt *mida*-sõna kõrval) peaaegu tähenduseta täitesõnana (näit. *mida priha mänemai ongenē* — olgu küll, et ühtegi *priha*'t ei olnud juures). Karjala *velli* 'vend' on niisama üldine vastavas ebamäärases tähenduses.

Muidugi jääb see seletus, olgu ta kas või õigegi, „tõendamata“, niikaua kui pole näidatud, et *maksa* ka vanas soome keeles on 'sõpra' või muud sellele lähedast mõistet väljendanud. Kuid teiselt poolt: ühe ja sama foneemi säilimine kahes nii lahkuminevas tähenduses on vepsa keeleski — kes kahte *kuhmu*'tki kõrvu ei ole sallinud — imes- tamisväärne asi. Ei ole nähtavasti teist sõna olnud, mis oleks 'sõpra' tähendanud, ja nõnda tuli kahemõttelise *mak-saga* leppida, kuna soome keeles *ystävä* ('sõber') juba Agricola keeles esineb.

Lauri Kettunen.

⁶ Wiedemann märgib sürjanist (Syrjänisch-deutsches Wörterbuch'is) *mus* 'leber', *musa*, *alja-musa* 'lieb, geliebt'. Dr. T. E. Uotila teatas lahkesti suusõnaliselt, et 'maksas' tuletis votjakis niisama tähendab 'armast, sõpra', ja prof. Ramsted kinnitas prof. Poppe eelmainitud teadet mongoli keelte kohta õigeks.